

Leonarda Dacewicz

DOI 10.15290/sw.2019.19.22

Uniwersytet w Białymstoku

Wydział Filologiczny

Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej

tel. + 48 85 745 74 50

e-mail: Ldacewicz@interia.pl

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5551-7208>

Sposoby identyfikacji Żydów białostockich w świetle spisów ludności z lat 1799–1853 (okres zaboru rosyjskiego)

Słowa kluczowe: antropimnia Żydów białostockich, stan badań, spisy mieszkańców Białegostoku, I połowa XIX w., struktura modeli antropimicznych

Celem niniejszego opracowania jest prezentacja opublikowanych niedawno źródeł historycznych – spisów mieszkańców Białegostoku z lat 1799–1853 i ocena ich wartości pod kątem prowadzonych badań antropimicznych, zwłaszcza w zakresie sposobów identyfikacji Żydów białostockich i socjologiczno-lingwistycznej analizy ich nazwisk. Przed przystąpieniem do oceny zawartości i przydatności tych źródeł do badań nazewnictwa żydowskiego w pierwszej połowie dziewiętnastego stulecia warto przedstawić stan badań w zakresie tej problematyki. Bardzo ważny jest kontekst historyczny rozwoju żydowskiego systemu antropimicznego związany z historią rozwoju miasta, bowiem dokonujące się zmiany polityczne, ekonomiczne i społeczne w tak specyficznym okresie dziejów, do których należy zaliczyć długie lata zaboru rosyjskiego, z pewnością nie pozostały bez wpływu na kształtowanie się cech specyficznych nazewnictwa bardzo licznie zamieszkującej Białystok ludności żydowskiej.

1. Białystok w I połowie XIX wieku

Wyraźną cezurą w historii miasta i regionu był rok 1795 r., czyli III rozbiór Polski, po którym Białystok i duża część dawnego województwa podlaskiego znalazły się w granicach Prus. Białystok stał się stolicą departamentu białostockiego oraz siedzibą jego władzy – Kamery Wojny i Domen¹. Odnotowano wówczas wyraźny napływ nowej ludności, w tym 200 pruskich urzędników państwowych [Wąsicki 1964, 51–52; Małek 1996, 55–62]. Na podstawie spisu pruskiego z 1799 r. można stwierdzić, że zamieszkiwał tu dość duży odsetek ludności żydowskiej (w porównaniu z danymi w skali całej Korony). W dziewiętnastu podlaskich miastach mieszkało wówczas 10 tysięcy osób pochodzenia żydowskiego, co stanowiło 35,8% ogółu ludności miejskiej [Guldon 1989, 50]. Kolejna znacząca data w historii Białegostoku to rok 1802 r., gdy sprzedano dobra białostockie królowi pruskiemu. Władze pruskie podjęły zdecydowane działania na rzecz porządkowania przestrzeni miasta i realizację nowych inwestycji budowlanych. Wprowadzono księgi hipoteczne i nadano numery hipoteczne poszczególnym posesjom na terenie Białegostoku, a zawarte w tych dokumentach spisy mieszkańców miasta okazały się bardzo przydatne do badań antroponimicznych.

Po krótkim okresie rządów pruskich Podlasie znalazło się w zaborze rosyjskim. Zmiana przynależności państwowej, a w związku z tym odmienna sytuacja społeczno-polityczna, nie pozostały bez wpływu na życie wszystkich grup etnicznych zamieszkujących Podlasie, w tym także Żydów.

Przełomową datą okazał się rok 1807, bowiem Białystok wraz z powiatami: białostockim, sokólskim, bielskim i drohickim, został włączony w granice Rosji. Powstał obwód białostocki z własną ustawą regulującą jego funkcjonowanie. Zgodnie z ustaleniami traktatu tylżyckiego część urzędników pruskich pozostała w Białymstoku i nadal pracowała w administracji. Przybyli też nowi urzędnicy i wojskowi związani z rosyjską administracją [Wróbel, Szwed 2016, 12–13]. Środowiska inteligenckie w mieście tworzyli urzędnicy administracji państwowej i sądownictwa, wojskowi, szlachta deputowana do urzędów oraz nauczyciele Gimnazjum. Rozrastała się grupa zamożnych kupców i handlarzy, głównie pochodzenia żydowskiego. Na przestrzeni lat wyraźnie wzrosła liczba ludności (por. w 1807 r. – ponad 4100 osób, w 1845 – prawie 16 000) [Wróbel, Szwed 2016, 15; Łukasiewicz 1972, 79–80].

¹ Kamera Wojny i Domen – siedziba najwyższej władzy departamentu białostockiego podczas zaboru pruskiego.

W połowie 1840 r. zakończyła się unifikacja prawna, dokonano reorganizacji guberni północno-zachodnich i w grudniu 1842 r. car wydał ukaz o włączeniu ziem obwodu białostockiego do guberni grodzieńskiej, przy okazji likwidując powiat drohiczyński. [Dobroński 2012, 272]. Zmieniła się struktura społeczna i własnościowa, bowiem nastąpił odpływ zatrudnionych w administracji obwodowej urzędników. Dominującą rolę zaczęły odgrywać mieszczańskie chrześcijańskie i żydowskie rodziny. W różnych życiowych sytuacjach decydującą rolę odgrywał posiadany majątek i poziom zamożności [Wróbel, Szwed 2016, 15]. Paradoksalnie dalszy swój rozwój miasto zawdzięczało władzom zaborczym. Wprowadzenie wysokich ceł na granicy między Królestwem Polskim i Rosją spowodowało napływ przedsiębiorców. Początkowo z powodu wysokich cen gruntu wytwórczość przemysłowa była lokalizowana w małych podlaskich miasteczkach (Supraśl, Choroszcz, Ciechanowiec, Knyszyn), a po likwidacji obwodu – w Białymstoku. Rozwój przemysłu, a co za tym idzie także handlu, spowodował znaczny przyrost liczby mieszkańców miasta. W związku ze zniesieniem w 1851 r. granicy celnej tempo rozwoju miasta zmalało, ale już w 1858 r. nastąpił dalszy wzrost gospodarczy. Świadczy o tym m.in. obecność 21 zakładów produkcyjnych zatrudniających około 500 pracowników [Wróbel, Szwed 2016, 15–16; Łukasiewicz 1972, 85–86].

Rozwój miasta uległ znacznemu przyspieszeniu, gdy oddano do użytku przebiegającą przez Białystok linię kolejową łączącą Warszawę z Petersburgiem [Wróbel, Szwed 2016, 16; Łukasiewicz 1972, 86].

W okresie niewoli narodowej (pod zaborem rosyjskim) sytuacja Żydów Podlasia pod pewnymi względami nie odbiegała od losów wszystkich zamieszkujących Podlasie narodowości czy też grup etnicznych, z drugiej zaś strony niemal restrykcyjne ograniczenia, regulujące osadnictwo Żydów na obszarze imperium rosyjskiego, sprawiały, że los przedstawicieli tego narodu był bardzo ciężki. Żydzi mogli osiedlać się i zamieszkiwać tylko w strefie stałego osiedlenia, m.in. w zachodnich guberniach rosyjskich, które utworzono po rozbiorach Polski. Po trzecim rozbiorze w strefie tej znalazły się gubernia wileńska i grodzieńska, a zatem i Podlasie. Niemniej jednak granice strefy przesuwano, a ograniczenia czasami znoszono, zwłaszcza dla bogatych żydowskich kupców [Borzymińska, Żebrowski 2003, 584].

Miasto Białystok stało się miejscem osiedlenia Żydów od drugiej połowy XVII wieku (pierwsza wzmianka pochodzi z 1658 r.). W 1765 r., zgodnie ze spisem pogłównego, mieszkało tu 761 Żydów. Według spisu pruskiego w 1799 roku wyznawcy religii mojżeszowej stanowili niemal 50% ludności miasta (konkretnie 1788 osób) [Guldon 1989]. Pod koniec XIX wieku, głównie w związku z rozwojem przemysłu, głównie włókienniczego (w 1888 r.

istniały 134 zakłady włókiennicze), liczba ludności żydowskiej powiększyła się 60-krotnie. W 1895 roku na 62993 mieszkańców Białegostoku było aż 47783 Żydów [Abramowicz 2010, 23].

2. Stan badań antroponimii Żydów białostockich (XVI–XIX wiek) – wybrane zagadnienia

Antroponimia Żydów Podlasia, poczynając od początków osadnictwa ludności wyznania mojżeszowego w tym regionie, w zależności od wyodrębnianych przedziałów czasowych, charakteryzuje się zróżnicowanym stopniem opracowania. Zakres i stopień zaawansowania badań stoi w bezpośrednim związku z dostępnością materiałów źródłowych oraz zainteresowaniem tą problematyką badaczy onomastów. Badania z zakresu antroponimii historycznej wymagają dużego nakładu pracy związanej z ekscerpcją archiwalnych materiałów źródłowych (często rękopiśmiennych) oraz szerokiej wiedzy na temat wieloetniczności osadnictwa i nazewnictwa terytoriów pogranicznych, w tym specyficznych cech żydowskiej kultury nazewniczej badanego terenu, wpływów obcych itd.

Nazewnictwo Żydów Podlasia (imiona, nazwiska, patronimy, andronimy) w okresie od XVI do XVIII w. zostało szczegółowo opisane w monografii zatytułowanej *Antroponimia Żydów Podlasia w XVI–XVIII w.* [Dacewicz 2008]. Praca zawiera analizę stanu i rozwoju nazewnictwa żydowskiego we wczesnym okresie kształtowania się nazwiska żydowskiego w Polsce nie tylko w kontekście struktury społecznej i sytuacji prawno-ekonomicznej Żydów Podlasia, lecz także z uwzględnieniem historii rozwoju nazwiska słowiańskiego w północno-wschodniej części Rzeczypospolitej. W recenzji tej monografii Z. Abramowicz stwierdziła: „*Cenny materiał antroponimiczny wyekscerpowany z różnych źródeł rękopiśmiennych i drukowanych XVI–XVIII wieku niejednokrotnie jest punktem odniesienia przy ocenie tendencji rozwojowych nazewnictwa osobowego Żydów w kolejnym stuleciu*”. [Abramowicz 2010, 33]. Różne aspekty historycznej antroponimii żydowskiej zostały opisane w kilku artykułach autorki tego opracowania [zob. m.in. Dacewicz 2000, 2004].

Antroponimia ludności wyznania mojżeszowego w XIX wieku została szczegółowo przedstawiona w licznych pracach Zofii Abramowicz, która jest znakomitym znawcą tej problematyki w Polsce północno-wschodniej. Obszerną rzetelną informację na temat historycznego zasobu imion używanych przez mieszkańców Białegostoku, w tym liczną diasporę żydowską, na przestrzeni stu lat (ostatnie 15 lat XIX wieku i kolejne lata XX wieku)

znajdziemy w monografii *Imiona chrześciane białostoczan w aspekcie socjolingwistycznym (lata 1885–1985)* [1993]. Posługując się metodą dokumentacyjno-statystyczną autorka ustaliła zasób oraz frekwencję imion używanych przez wieloetniczną społeczność Białegostoku, w tym imiennictwo licznie zamieszkującej to miasto ludności żydowskiej.

Kolejną cenną publikacją Z. Abramowicz jest *Słownik etymologiczny nazwisk Żydów białostockich* oparty na materiale wyekscerpowanym z Metryk urodzeń, ślubów i zgonów Gminy Żydowskiej w Białymstoku obejmujących lata 1835–1945² [Abramowicz 2003].

W roku 2010 ukazała się ważna dla badań nazewnictwa żydowskiego monografia tej badaczki zatytułowana *Nazwiska Żydów białostockich*. Materiał antroponimiczny, poddany w tym opracowaniu szczegółowej analizie socjologiczno-lingwistycznej pochodzi z Akt stanu cywilnego Okręgu Bożniczego w Białymstoku obejmujących lata 1835–1877. Szeroki kontekst pozwala prześledzić zmiany zachodzące w nazewnictwie żydowskim na szerszym tle kulturowym i historycznym, ale również ustalić tendencje rozwojowe systemu imienniczego, sposób kształtowania się nazwiska żydowskiego w Polsce północno-wschodniej na przestrzeni wielu lat XIX wieku [Abramowicz 2010, 33–34].

Antroponimia Żydów Białegostoku z I połowy XIX wieku pozostaje poza zasięgiem systematycznych badań, bowiem akta stanu cywilnego białostockiej gminy żydowskiej zachowały się dopiero od końca lat 30. XIX w., a rejestracja w tym czasie nie była pełna, co utrudnia odtwarzanie rodzin wyznania mojżeszowego żyjących w Białymstoku w I połowie XIX w. [Wróbel, Szwed 2016, 17]. Poza zasięgiem systematycznej szczegółowej penetracji źródłowej pozostają lata 1807–1835, ponieważ dokumenty znajdują się głównie w archiwach Białorusi, Litwy i Rosji, zaś ekscerpca materiałów źródłowych, znajdujących się w polskich archiwach, jest na ogół żmudna i bardzo czasochłonna. Jako moment w pewnym sensie przełomowy należy uznać publikację cennych materiałów źródłowych z I połowy XIX wieku. Jest to wydany w 2016 r. tom *Spisy mieszkańców Białegostoku z lat 1799–1853* w opracowaniu Wiesława Wróbla i Wiaczesława Szweada [zob. Literatura], który zapoczątkował nową serię wydawniczą poświęconą publikowaniu źródeł archiwalnych (szczegółowa charakterystyka jest przedstawiona poniżej).

² Księgi metrykalne gminy żydowskiej znajdują się w Państwowym Archiwum w Białymstoku i Urzędzie Stanu Cywilnego.

Na podstawie tych spisów można będzie dokładniej zbadać system antroponimiczny Białegostoku funkcjonujący w okresie zaboru rosyjskiego, konkretnie w latach 1799–1853, w tym specyficzne nazewnictwo licznie zamieszkującej to miasto ludności wyznania mojżeszowego, bowiem dwanaście spośród trzynastu wydanych drukiem rejestrów zawiera ogromny zasób antroponimów żydowskich. Porównanie materiału antroponimicznego ze spisów z już opracowanym i opisanym w słownikach, monografiach i artykułach nazewnictwem pozwoli zweryfikować wiedzę na temat systemu antroponimicznego Żydów w dziewiętnastowiecznym Białymstoku.

Wiarygodność badań antroponimicznych wymaga uwzględnienia kontekstu historycznego. W związku z tym przed przystąpieniem do opisu wartości badawczej wydanych drukiem spisów mieszkańców Białegostoku należy zwrócić uwagę na niektóre wydarzenia w historii miasta, ponieważ zmiany polityczne, ekonomiczne i społeczne, jakie zachodziły na przestrzeni ponad pół wieku, wywarły istotny wpływ na rozwój i strukturę systemu antroponimicznego ówczesnych jego mieszkańców.

3. Spisy mieszkańców Białegostoku z lat 1799–1853

Wspomnianym powyżej tomem *Spisy mieszkańców Białegostoku z lat 1799–1853* zapoczątkowano nową serię wydawniczą poświęconą publikowaniu źródeł archiwalnych. Opracowanie zawiera różnej kategorii spisy mieszkańców Białegostoku sporządzone w latach wskazanych w tytule tego opracowania. Są to dokumenty o genezie podatkowej i fiskalnej oraz przeznaczony ewidencyjnym sporządzone już w okresie zaborów. Omawiana publikacja zawiera edycję dwunastu różnych imiennych spisów mieszkańców Białegostoku. Autorzy dzielą się istotnymi informacjami dotyczącymi przemian społeczno-gospodarczych, jakie miały miejsce w historii Białegostoku na przestrzeni XIX wieku. Edycję każdego dokumentu poprzedza szczegółowy opis, obejmujący genezę i autorstwo oraz charakterystykę struktury i treści. W spisach obok ludności chrześcijańskiej licznie jest reprezentowana społeczność żydowska³.

³ W kolejnym tomie tej serii, zatytułowanym *Spisy mieszkańców Białegostoku z lat 1845–1891*, znajduje się sześć rejestrów ludności chrześcijańskiej. Tylko w trzech: z 1869, 1883 i 1890/1891 roku, podane są pojedyncze nazwiska żydowskich właścicieli domów, w których zamieszkiwali chrześcijanie. Tak więc ten tom stanowi znakomite źródło do opisu antroponimii chrześcijańskiej społeczności miasta w II poł. XIX w.

Dwa pierwsze spisy powstały w okresie przynależności Białegostoku do Królestwa Prus. Dokument z 1799 r. został sporządzony przez urzędników białostockiej Kamery Wojny i Domen jako załącznik do budżetu miasta na lata 1799–1800. Zawarte w nim informacje stanowiły podstawę poboru podatków od różnych kategorii obywateli mieszkających w tym czasie w Białymstoku. Spis z 1806 r. stanowi listę płatników podatku pośredniego na utrzymanie miejskiej policji [Wróbel, Szwed 2016, 10]. Te dwa źródła, z 1799 i 1806 r. częściowo zostały już wykorzystane w badaniach antroponimicznych, m.in. w monografii *Antroponimia Żydów Podlasia w XVI–XVIII wieku*. [Dacewicz 2008].

Pozostałe spisy pochodzą z okresu zaboru rosyjskiego. Dokument z 1810 r. jest częścią mapy miasta sporządzonej przez mierniczego i architekta obwodu białostockiego Mateusza Brauna. Obejmuje on listę właścicieli nieruchomości miejskich wraz z odnotowaniem aktualnego numeru posesji i domu.

Siedem kolejnych spisów pochodzi z 1825 r. (1825A – F). W pierwszym z nich znajduje się wykaz nieruchomości miejskich, które notują imię i nazwisko właściciela oraz wyniki precyzyjnego pomiaru poszczególnych działek z podziałem na kategorie gruntu. Sześć pozostałych stanowi ewidencję nieruchomości i domów z podziałem na te, które należą do szlachty, urzędników, chrześcijan, Żydów, rzemieślników i kupców, a także pełną listę kramów funkcjonujących w 1825 r. W jednym z nich, (1825B), zawierającym spis domów białostockiej szlachty i urzędników, nie odnotowano osób pochodzenia żydowskiego [Wróbel, Szwed 2016, 11].

Spis z 1843 r. też nie dotyczy ludności pochodzenia żydowskiego. Jest to sporządzona przez ks. Hipolita Kossobudzkiego ewidencja wiernych parafii rzymskokatolickiej pw. Wniebowzięcia Maryi Panny w Białymstoku, tzw. *status animarum* [Wróbel, Szwed 2016, 11]. Z pewnością będzie przydatny do opracowania antroponimii chrześcijańskich mieszkańców Białegostoku.

Listę płatników podatku kwaterunkowego, obejmującą personalia ówczesnych właścicieli prawie wszystkich miejskich nieruchomości, zawiera spis sporządzony w grudniu 1852 r. (zatwierdzony przez władze gubernialne w maju 1853 r.) [Wróbel, Szwed 2016, 11].

Wydane drukiem rejestry mieszkańców można będzie wykorzystać w badaniach systemu antroponimicznego Białegostoku, który funkcjonował w okresie zaboru rosyjskiego, konkretnie w latach 1810–1853, w tym uzupełnić informacje na temat specyfiki nazewnictwa ludności wyznania mojżeszowego.

4. Sposoby identyfikacji imiennej Żydów białostockich w Spisach z lat 1810–1852

Sposoby identyfikacji osób były uzależnione nie tylko od określonego etapu rozwoju systemu antroponimicznego Żydów. Ważny czynnik stanowi właściwa baza źródłowa, która były przedmiotem badań, np. księgi metrykalne czy też ewidencyjne spisy ludności.

Na podstawie opisanych powyżej dokumentów można m.in. ustalić strukturę zestawień antroponimicznych, które służyły do identyfikacji żydowskich mieszkańców Białegostoku. Dla porównania warto też przywołać dokonane przez Z. Abramowicz ustalenia dotyczące typów nazwisk żydowskich, które udało się wyodrębnić w drodze analizy materiału antroponimicznego wyekscerpowanego z metryk gminy żydowskiej z XIX w. Pozwoli to określić składniki zestawień antroponimicznych odnotowanych w edytowanych spisach. Jak pisze badaczka, dokonanie klasyfikacji nazwisk okazało się niełatwym zadaniem ze względu na bogactwo materiału antroponimicznego oraz polisemiczność wielu nazwisk. Biorąc za podstawę kryterium językowe badaczka wyodrębniła nazwiska genetycznie słowiańskie (utworzone na bazie języka polskiego i języków wschodniosłowiańskich (np. *Ajzykowicz, Maszkin, Rabow*) i nazwiska niesłowiańskie (jidyjsko-niemieckie, hebrajskie, inne, np. *Wolfson, Goldes, Zyskind*). Uwzględniając kryterium semantyczne nazwiska Żydów można podzielić na dwie grupy. Pierwszą tworzą antroponimy „ukształtowane w naturalny sposób w procesie onimizacji i powielające wzorce nazw osobowych znanych wszystkim narodom europejskim”: przynależnościowe (np. *Abramow, Boruchowicz, Jachniuk*), geograficzne (np. *Ginburg, Kluk, Rutker, Slosberg, Zabłudowski*), odzawodowe (np. *Kantor, Maler, Miler, Melamed, Fidler*), charakteryzujące (np. *Bajdacz, Bezucher, Klein, Krucel, Skakun, Fulman*). Druga grupa to tzw. nazwiska tworzone sztuczne (np. *Blumer* < niem. Blume ‘kwiat’, *Wajnberg* < niem. Wein ‘wino + berg ‘brzeg’, *Safir*, niem. Saphir ‘szafir’).

Klasyfikacja strukturalna, uwzględniająca sposób kreacji nazwy osobowej, pozwala wyodrębnić nazwiska niederywowane (m.in. od imion, patronimów derywowanych, nazw geograficznych, nazw zawodów) oraz nazwiska derywowane, które ukształtowały się w wyniku afiksacji, derywacji wstecznej, dopełniaczowe (np. *Briker, Krynski, Zabłudowicz*), Composita (np. *Goldberg, Rosenberg*) i Akronimy (np. *Mahar* < MHR ‘nasz nauczyciel rabbi’). Szczegółowe informacje na temat klasyfikacji nazwisk żydowskich znajdziemy w monografii *Antroponimia Żydów białostockich* [Abramowicz 2010, 125–157].

W spisach mieszkańców Białegostoku z I połowy XIX w. do identyfikacji Żydów najczęściej używano dwuelementowych, rzadziej trzelementowych zestawień antropomicznych, o zróżnicowanym zestawie składników (imiona, różne typy nazwisk, patronimy, nazwy odmeżowskie identyfikujące wdowy). W rejestrach z 1799 i 1806 r. dominują dwuelementowe zestawienia: imię + patronim w postaci imienia ojca, np. *Borach Dawid, Chaim Moses, Leib Salmon, Lewin Kallman, Josel Jankel, Leib Hirsch, Markus Abraham, Jankel Lewin, Isaac Elias, Lewin Seelig, Aron Simon, Leijser Borach, Barer Jude, Smerl Israel, Srol Srol, Salmon Wolff, Dawid Benjamin, Manasse Schmul, Judel Boruch*. Odnotowano też pojedyncze nazwy typu: *Meyer* pracownik browaru, *Hirsch* rzeźnik 57⁴, *Moritz* gwoździarz 52, *Abram Sleinberg* kupiec kolonialny 49.

W okresie rządów pruskich liczne patronimiki, derywowane słowiańskimi sufiksami patronimicznymi na *-owicz/-ewicz*, które służyły do identyfikacji Żydów wcześniej (niemal do końca XVIII w.), zostały zastąpione formami bezsufiksalnymi równymi imionom, np. *Leib Hirsch, Dawid Hillel*. Przy powtarzalności imion ten sposób rejestracji słabo spełniał kryterium identyfikacyjne nie mówiąc o tym, że był to strukturalnie i semantycznie ubogi system nazewniczy. [por. Dacewicz 2008].

W spisach z okresu zaboru rosyjskiego można zaobserwować znaczną różnorodność sposobów identyfikacji żydowskich mieszkańców Białegostoku, zwłaszcza w porównaniu z dość jednolitym systemem z okresu zaboru pruskiego. W antropomicznych zestawieniach identyfikacyjnych można odnaleźć wszystkie typy nazwisk żydowskich wymienione i scharakteryzowane w pracach Z. Abramowicz.

Spisy z 1810 i 1852 r. zostały sporządzone w języku rosyjskim, co spowodowało zmiany w oryginalnym brzmieniu nazwisk żydowskich. Jak twierdzą autorzy omawianego opracowania, spisy przedrukowano w transkrypcji fonetycznej zgodnie z przyjętymi zasadami edycji. W rezultacie nastąpiło kolejne „skażenie” postaci tych nazwisk, np. *Jankiel Gorczyk*, a może *Horczyk*?⁵. Zawarte w nich nazwy osobowe noszą wyraźne ślady wpływu języka rosyjskiego, np. zmiękczone spółgłoski: *Liewin Sztiejnbierng* s. 67, *Jankiel Apielbaum* 76; rosyjskie końcówki nazwisk odmiejscowych *-skoj/-skij* obok pol-

⁴ Cyfry oznaczają stronę w dokumencie.

⁵ W mojej ocenie podane w edytowanych spisach lekcje niektórych antropomicznych budzą wątpliwości., np. wdowa Jewa Jejsgieniowaja? Trzeba też pamiętać, że w języku rosyjskim brakujący dźwięk h zastępowano dźwiękiem g, co powodowało zmianę nazwiska (zob. więcej na ten temat L. Dacewicz 2015). Być może od początku niektóre nazwiska zostały niewłaściwie zapisane. Odtworzenie ich oryginalnego brzmienia z pewnością będzie trudne. Z dużym powodzeniem można wykorzystać m.in. prace Z. Abramowicz.

skich *-ski*: *Gdali Grodzenski* 72, *Liejba Wasilkowski* 73, *Icko Makowskij* 73, *Icko Juchnowieckoj* 68, *Izak Wilienskoj* 73, *Liejba Warszawskoj* 73; żeńskie *-ckaja/-skaja*, np. *Wdowa Genja Tykockaja* 68.

W sporządzonych w języku polskim Spisach z 1825 r., jak również w wymienionych powyżej rejestrach rosyjskich odnotowano różnorodne sposoby identyfikacji zamieszkujących Białystok Żydów. Zdecydowanie dominują zestawienia dwuelementowe, imię i nazwisko, przy znaczącej różnorodności struktur nazwiskowych. Wyraźnie zaznaczył także swą obecność model trzelementowy, imię – patronim – nazwisko, przy znaczącej różnorodności form patronimów i typów nazwisk. Inne sposoby identyfikacji, np. pojedyncze nazwy w połączeniu z apelatywem, występują sporadycznie, np. *Żyd Abramowicz* 107, *Żyd Breyna* 111.

Powyższe ustalenia znalazły odzwierciedlenie w reprezentatywnym materiale źródłowym:

I. Zestawienia dwuelementowe

1. Imię i nazwisko odtoponimiczne słowiańskie, np. *Chaim Zabłudowski* 87, *Gdal Grodzieński* 96, *Leyb Warszawski* 98, *Szmerko Kurianski* 112, *Caller Kurlandzki* 106, *Izrael Jurowiecki* 142, *Leyb Warszawski* 159, *Nachman Sokolskij* 234.
2. Imię i nazwisko odtoponimiczne inne (niemieckie, jidyjskie), np. *Chaim Radzyner* 102, *Ajzik Dubnier* 227.
3. Imię i nazwisko patronimiczne słowiańskie, np. *Berko Zachariowicz* 88, *Moszek Ickowicz* 92, *Pinchas Herszkowicz* 91, *Szloma Abramowicz* 159.
4. Imię i forma patronimu równa imieniu ojca (model z czasów pruskich), np. *Wolf Dawid* 90, *Srol Leyzer* 97, *Josiel Mendel* 91, *Woff Abram* 135, *Joel Ber* 135, *Leyb Zelman* 135.
5. Imię i nazwa zawodu, np. *Icko Kantur* 226, *Mieszal Furman* 227, *Dawyd Kapłan* 228, *Jankiel Kuzniec* 228, *Mordko Stolar* 232.
6. Imię i etnonim, np. *Jelio Palak* 226, *Dawyd Litwin* 226.
7. Imię i nazwisko sztuczne (w tym złożone), np. *Liewin Sztiejnbiern* 69, *Izrael Zylbersztejn* 89, *Mendel Zylberblat* 92, *Hirsch Blumen* 155, *Mendel Rubin* 227.

II. Zestawienia trzelementowe

1. Imię – patronim na *-owicz* – nazwisko odmiejscowe na *-ski*, np. *Katman Peysachowicz Janowski* 133, *Judel Herszowicz Kalwaryjski* 143, *Leybko Mordchelowicz Kryński* 142, *Wolf Markus Doylewski* 134, *Hercko Jankel Różański* 141, *Leyba Chaimowicz Goniądzki* 158, *Leyb Herszowicz Warszawski* 160, *Berko Ickowicz Janowskij* 233, *Ajzik Judielowicz Goniondzkij* 234.

2. Imię – patronim bezsufiksalny – różne typy nazwisk (charakteryzujące, odzawodowe, przynależnościowe, tworzone sztucznie composita itd.), np. *Iel Jankiel Filkenszteyn* 91, *Oszer Mendel Nus* 91, *Jankeł Josiel Apfelbaum* 92, *Srol Josiel Musztarda* 92, *Abram Hersz Josielewicz* 98, *Icek Leybowicz Kantor* 102, *Samuel Szuel Freydkes* 159, *Anszel Myerowicz Kapelusznik* 159, *Jona Mordkowicz Furman* 234, *Gieszul Oszer Ryfkind* 227.

Odrębnego omówienia wymagają sposoby identyfikacji kobiet, które odnotowano w rejestrach dość rzadko ze względu na niski status społeczny. Są to wyłącznie kobiety wdowy, bo tylko one posiadały względną samodzielność zawodową i społeczną⁶.

Do identyfikacji kobiet często wykorzystywano pojedyncze nazwy łącznie z określeniem wskazującym na stan cywilny, czyli apelatywem *wdowa*. Były to imiona, np. *Wdowa Neszka* 99, *Wdowa Leia* 104, *Wdowa Kreina* 111, *Wdowa Perła* 135, *Wdowa Chajka* 233; formacje odmeżowskie, np. *Wdowa Kałmanowaja* 67, *Wdowa Moszkowiczowa* 98, *Wdowa Szmulowa* 102. Dwuelementowe zestawienia zawierały: imię i formację odmeżowską, np. *Wdowa Brejna Iosijelowaja* 73, *Wdowa Golda Berkowa* 92, *Wdowa Sora Leybowa* 98, *Wdowa Chana Gierszonowa* 105, *Wdowa Rochla Dawidowa* 229; imię lub formację odmeżowską i nazwisko na *-ska*, np. *Wdowa Genja Tykockaja* 68, *Wdowa Leybowa Janowska* 103, *Wdowa Sora Wasilkowska* 229; imię i nazwisko męża, np. *Wdowa Tauba Szaf* 73, *Wdowa Chajka Dan* 76, *wdowa Chana Gołman* 76.

Przykłady sposobów identyfikacji białostockich Żydów zostały podane w bardzo skromnym wyborze. Warto zainteresować się wydanymi drukiem spisami mieszkańców, żeby ocenić ogromne bogactwo żydowskiego nazewnictwa, które ukształtowało się na przestrzeni I połowy XIX w.

* * *

Rozważania, przedstawione w tym opracowaniu, skłaniają do wyciągnięcia wniosków natury ogólniejszej. Badania z zakresu antroponimii historycznej wymagają wszechstronnego wykorzystania źródeł historycznych, współpracy językoznawców-onomastów z historykami, zwłaszcza tymi, którzy zajmują się historią osadnictwa na danym terenie. Każda regionalna monografia onomastyczna powinna bazować na rzetelnej wiedzy z zakresu historii politycznej, społecznej i osadniczej badanego terenu oraz używanych na tym terenie języków i dialektów. Nazwy należy badać jako przejaw

⁶ Więcej na temat pozycji kobiet w społeczeństwie polskim i związanych z nią sposobów identyfikacji zob. Dacewicz 1994.

działalności człowieka w konkretnym czasie i w określonym miejscu, w ich wzajemnym powiązaniu i zależnościach. Dotychczasowy dorobek badaczy onomastów, zajmujących się antroponimią historyczną Podlasia, stanowi poważny wkład do rozwoju onomastyki słowiańskiej, ma ogromną wartość dla badaczy historii i kultury tego wieloetnicznego i wielowyznaniowego regionu pogranicza. Poszerzenie bazy źródłowej o spisy imienne mieszkańców, wydane przez W. Wróbla i W. Szweda, z pewnością przybliży perspektywę kompleksowego opracowania antroponimii XIX-wiecznego Białegostoku.

Literatura

- Abramowicz Z., 1993, *Imiona chrześciane białostoczan w aspekcie socjolingwistycznym (lata 1885–1985)*, Białystok.
- Abramowicz Z., 2003, *Słownik etymologiczny nazwisk Żydów białostockich*, Białystok.
- Abramowicz Z., 2010, *Antroponimia Żydów białostockich*, TransHumana, Białystok.
- Borzymińska Z., Żebrowski R., 2003, *Polski słownik judaistyczny*, Warszawa.
- Dacewicz L., 2000, *Identyfikacja ludności żydowskiej a słowiańska kultura nazewnicza w dawnym woj. podlaskim*, (w:) Nazwy własne na pograniczach kulturowych, *Studia Sławistyczne*, t. 2, Białystok, s. 67–72.
- Dacewicz L., 2003, *Zakres i kierunki badań onomastycznych na Białostocczyźnie*, (w:) Metodologia badań onomastycznych, red. M. Biolik, Olsztyn, s. 91–98.
- Dacewicz L. 2004, *Identifizierung jüdischer Bevölkerung und slawische Namekultur*, (w:) Namenkundliche Informationen, Heft 85/86, Leipzig 2004, s. 201–208.
- Dacewicz L., 2015, *Rusyfikacja nazewnictwa osobowego w katolickich księgach metrykalnych Dekanatu białostockiego w okresie zaboru (lata 1865–1918)*, „Slavia Orientalis”, t. LXIV, nr 2, Warszawa, s. 363–374.
- Dacewicz L., 2018, *Podlasie w badaniach onomastycznych w przekroju historycznym – stan obecny, zadania i potrzeby*, „Studia Wschodniosłowiańskie”, t. 18, s. 89–108.
- Dacewicz L., 2008, *Antroponimia Żydów Podlasia w XVI–XVIII wieku*, TransHumana, Białystok.
- Dobroński A., 2012, *Historia Białegostoku*, Białystok.
- Guldon Z., 1989, *Ludność żydowska w miastach województwa podlaskiego w końcu XVIII wieku*, „Studia Podlaskie”, t. II, Białystok.
- Łukasiewicz J., 1972, *Białystok w XIX wieku*, [w:] Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku, t. III, pod red. J. Joki, Białystok, s. 79–80.
- Małek A., 1996, *Mieszkańcy Białegostoku pod zaborem pruskim*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska”, nr 10, Białystok, s. 59–120.

Wąsicki J., 1963, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Nowowschodnie (Neu-ostpreussen) 1795–1806*, Poznań.

Wróbel W., Szwed W., 2016, *Spisy mieszkańców Białegostoku z lat 1799–1853. Źródła do dziejów Białegostoku*, t. I, Białystok.

WAYS OF IDENTIFICATION JEWISH IN THE CONTEXT OF CENSUSES IN THE PERIOD OF THE RUSSIAN PARTITIONS

S U M M A R Y

Key words: anthroponymy of Białystok Jews, the state of research, lists of inhabitants of Białystok, I half of the XIX c., structure of anthroponymous models

The purpose of this study is to draw attention for the need to supplement the existing researches of anthroponymy of the Jewish community in Białystok in the first part of the 19th century (the period of Russian partitions). A sociological-linguistic analysis these anthroponyms should be made. It is possible because we can use new sources – names lists of inhabitants of Białystok in years 1799–1853. These sources contain a great wealth of Jewish anthroponyms.

The oldest nineteenth-century sources show the process of formation of surnames of Białystok Jews. Surnames were imposed on Jews by the authorities of the Russian Empire. The lexical base of Białystok Jews' surnames were Slavic languages, mainly Polish and Russian, German, Yiddish and Hebrew. The patterns of the countries of settlement were used to form surnames (Polish, Russian, German). What distinguishes the Jewish anthroponymy in the research area were the artificial surnames.

Because of womens' social rank female surnames enclosed in the registers are not very common.